

СЕМАНТЫЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ АФАРЫЗМА Ў СЛАВЯНСКІХ І ГЕРМАНСКІХ МОВАХ

Па сваёй семантыцы афарызм традыцыйна вызначаецца (у тым ліку і ў тэрмінах лінгвістыкі) як выказанне (выслоўе, фраза), дзе адлюстроўваецца альбо “абагульненая закончаная думка”, альбо наогул усякая “лагічна закончаная думка (суджэнне)” як адлюстраванне пэўных адносін паміж рэчамі і да т.п. Аднак такія дэфініцыі з’яўляюцца занадта агульнымі (і таму мала рэпрэзентацыйнымі) перш за ўсё з прычыны недакладнай вызначанасці зместу паняццяў “абагульненне (рэчаіснасці)” і “абагульненая думка”. Гэтыя паняцці часцей за ўсё скарыстоўваюцца ў сваім звычайным (рус. обиходном) разуменні як выяўленне агульнага ў асобных з’явах, рэчах, іх уласцівасцях і адносінах, нейкі вынік з назірання, вывучэння асобных, прыватных фактаў, з’яў у форме агульнага палажэння¹. У межах такога разумення прышчыпова не размяжоўваецца, якія менавіта аб’екты (адзінкавыя або не адзінкавыя, артэфакты або не артэфакты і г.д.) ці пэўныя сувязі паміж імі абагульняюцца, у якіх межах (канкрэтнага або адцягненага асэнсавання рэчаіснасці) і ў якой ступені (адносна іншых аб’ектаў адпаведнага класа і/або пэўнай рода-відавой прыналежнасці).

Паняцце “абагульненасць” ў гэтым выпадку цалкам адпавядае паняццю “абстрактнасць”, якое на ўзроўні семантыкі выказвання звычайна супрацьпастаўляецца канкрэтнасці перш за ўсё з пункту гледжання часовай працягласці дзеяння ў адносінах да моманту маўлення і наогул аднесенасці самога дзеяння да пэўнага адрэзка часовага кантынууму. Паняцце абагульнення ў гэтым выпадку цалкам стасуецца і з семантычнай характарыстыкай выказванняў тыпу бел. *Зямля круціцца вакол сонца* (дзе размова ідзе пра адзінкавыя прадметы рэчаіснасці), рус. *Стариков в селе все уважают* (менавіта ‘гэтых старых, у гэтай вёсцы’, інакш выказанне будзе бессэнсоўным) і да т.п., якія немагчыма кваліфікаваць як афарызмы (пры любых яго разуменнях), нягледзячы на наяўнасць у іх адпаведна атэмпаральнага сінтаксічнага значэння і нават абагульненага суб’екта.

Афарызмы паводле зместу гэта выказванні (у тым ліку і моўныя клішэ), у якіх тыя ці іншыя сувязі паміж прадметамі, з’явамі, працэсамі і г.д. рэальнага або выдуманнага свету (або пэўныя іх уласцівасці) адлюстроўваюцца ў абагульненай форме. Паколькі ў афарызмах пазамоўная рэчаіснасць абагульняецца, таму ў іх паведамляецца не аб яе асобных, канкрэтных рэаліях, а аб іх як аб цэлых класах адпаведных

аб'ектаў. А гэта значыць, што і пэўныя ўласцівасці аб'ектаў, і сувязі паміж імі, аб якіх згадваецца ў афарыстычных выказваннях, маюць таксама агульны характар, што, у сваю чаргу, прадугледжвае абавязковасць гэтых агульных уласцівасцей і сувязей для ўсіх без выключэння асобных, канкрэтных рэалій як элементаў адпаведнага класа, – інакш кажучы, “заканамернасць” згаданых уласцівасцей і сувязей як фактаў рэальнага або выдуманнага свету. Таму ў афарызмах адлюстроўваюцца законмернасці сувязей паміж не адзінкавымі рэаліямі (і/або іх уласцівасцей), якія існуюць аб'ектаўна або толькі ў межах адной з магчымых (resp. выдуманых) рэчаіснасцей. Такой трактоўцы афарыстычнай семантыкі не супярэчыць і тое, што многія афарызмы, асабліва парэміі, маюць пераносную матывіроўку агульнага значэння, а нярэдка і са страчанай (альбо непразрытай для носьбітаў мовы) унутранай формай. У гэтай сувязі можна запырэчыць, што паколькі вобразны змест прыказак заўсёды абапіраецца на нейкі прыватны выпадак жыцця, іх абагульненае значэнне мае толькі функцыянальную прыроду. Аднак любое вобразнае абагульненне на ўзроўні фразы немагчыма без існавання на ўзроўні прэсупазіцыі паняцця аб нейкай агульнай законмернасці рэчаіснасці, якое толькі адлюстроўваецца праз тую ці іншую метафару.

Заканмернасці існавання аб'ектаў рэчаіснасці і законмернасці сувязей паміж імі, што адлюстроўваюцца ў афарыстычных выказваннях, натуральна складаюць вельмі неаднародную сукупнасць і адрозніваюцца паводле шэрагу субстанцыянальна значных параметраў. Усе законмернасці рэчаіснасці, напрыклад, неаднолькавыя:

(а) па сферы свайго дзеяння, параўн.: бел. *Снег на куццю – грыбы на лета* (народная прыкмета) і *Кожны чалавек – гэта цэлы свет* (К. Чорны); рус. *Всему свое время* (Екклезиаст, 3, 1) і *Грибов ищут, по лесу рыщут* (прыказка, якая ўжываецца і ў прамым сэнсе); польск. *Kwitną drzewia w listopadzie, zima aż do maja będzie* (народнае назіранне) і *Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy, 1 noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy* (А. Mickiewicz); англ. *Red sky at night, shepherd's delight: Red sky in the morning, shepherd's warning* (прымаўка) і *Hope springs eternal in the human breast* (А. Pope); ням. *Die Architektur ist erstarrte Musik* (Goethe) і *Geld und Gut macht Mut* (прымаўка) і да т.п.;

(б) па ўмовах і формах свайго праяўлення, параўн.: бел. *Кіньма сваркі і звадкі* (Я. Купала) і *Гусі нізка – зіма блізка* (прымаўка); рус. *Чужая душа – потемки* (прымаўка) і *Твори, выдумывай, пробуй* (В. Маяковский); польск. *Kiedy luty, obuj buty* (прымаўка) і *Samotność lubią tylko głupcy lub mędracy* (Н. Sienkiewicz); англ. *There is no royal road to learning* (прымаўка) і *Laugh and the world laughs with you, weep and you weep alone* (E. W. Wilcox); ням. *Es ist nicht das Bewußtsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewußtsein*

bestimmt (К. Marx, "Zur Kritik der politischen Ökonomie", Vorwort) і *Mit den Ohren such dir eine Frau, nicht mit den Augen* (прымаўка) і да т.п.;

(в) па ступені неабходнасці свайго існавання, параўн.: бел. *Пугай абуха не пераб'еш* (прыказка) і *Гордасць – таксама, мабыць, жаночае характэро* (Я. Скрыган); рус. *Ничто не вечно под Луною* (Н. Карамзин) і *Не знаешь, где найдешь, где потеряешь* (прымаўка); польск. *Co było, to nie wróci* (прымаўка) і *Litera prawa powinna być włączona do alfabetu* (S. E. Lec); англ. *One cannot be in two places at once* (прымаўка) і *A things of beauty is a joy for ever* (J. Keats); ням. *Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, Der täglich sie erobern muß* (Goethe, "Faust") і *Von einem Streiche fällt keine Eiche* (прыказка) і да т.п.;

(г) па сваёй адпаведнасці рэальнаму парадку рэчаў у свеце, параўн.: бел. *І дурань ведае, што ў нядзелю свята* (прыказка) і *Рупная пчала Умее ў соты мёд сабраць і з горкіх кветак* (М. Багдановіч); рус. *Лошади едят овес и сено* (А. Чехов) і *Хоть яловая, а мелись* (прыказка); польск. *Nie ma róży bez cierni (kolców)* (прыказка, якая можа ўжывацца і ў прамым сэнсе) і *Zdarza się, że haczyk zostaje połączony razem z rybakiem* (S. E. Lec, "Myśli nieuczczesane"); англ. *He who denies all confesses all* (прымаўка) і *A rose by any other name would smell as sweet* (W. Shakespeare); ням. *Die Arbeit hat den Menschen geschaffen* < "...sie [*die Arbeit*] hat den Menschen selbst geschaffen" (F. Engels, "Dialektik der Natur") і *Wer sein Weib schlägt, dem bessert Gott die Nahrung* (прымаўка) і да т.п.

У залежнасці ад гэтага можна вылучыць больш-менш аднародныя групыкі афарыстычных выказванняў, у якіх адлюстроўваюцца заканамернасці рэчаіснасці пэўных разнавіднасцей, альбо адпаведныя семантычныя тыпы афарызмаў. Трэба заўважыць, што паміж структурнымі (і/або функцыянальнымі) і ўласна семантычнымі ўласцівасцямі афарызмаў не назіраецца той жорсткай сувязі, якая магла б служыць падставай для іх несупярэчлівай класіфікацыі (параўн. згаданыя вышэй прыклады). Разам з тым семантыка афарыстычных выказванняў (і іх адпаведная тыпалогія) не можа быць звязаная толькі да яе экстралінгвістычнай прыроды, г.зн. да суаднесенай з тым ці іншым афарызмам пэўнай заканамернасці рэальнага або выдуманнага свету, паняцце (уяўленне) аб якой інтэрпрэтуецца незалежна ад канкрэтных моўных форм яе адлюстравання. У такім выпадку план зместу афарыстычнага выказвання фактычна перастае быць аб'ектам уласна лінгвістычнага апісання. Аднак адрозненні паміж адлюстраванымі ў афарызмах пэўнымі тыпамі заканамернасцей рэчаіснасці, будучы па сваёй прыродзе чыста лагічнымі, тым не менш суадносяцца з пэўнымі разыходжаннемі ў пабудове (і/або функцыянальных уласцівасцях) афарыстычных выказванняў, таму пры лінгвістычнай класіфікацыі афарызмаў паводле семантыкі фармальна-моўнай падставай з'яўляюцца тыя ці іншыя іх структурныя (і/або функцыянальныя) уласцівасці. Такім

чынам, вызначыць і апісаць семантычныя разнавіднасці афарыстычных выказванняў цалкам магчыма на падставе перш за ўсё паняццёвых крытэрыяў (resp. уяўленняў, альбо паняццяў, аб пэўных тыпах заканамернасцей як фактаў рэальнага або выдуманнага свету), але з абавязковым улікам адпаведных структурных (і/або функцыянальных) уласцівасцей афарыстычных выказванняў.

Усе заканамернасці рэчаіснасці размяжоўваюцца па сваёй несупярэчнасці vs. супярэчнасці існуючаму ў рэальным свеце (або ў адной з выдуманых рэчаіснасцей) парадку рэчаў. Адпаведна гэтаму ўсе афарызмы можна дыферэнцыяваць паводле зместу на не супярэчныя і супярэчныя рэчаіснасці. Параўн.: бел. *Каб сонца засланіць – вушэй асліных мала* (К. Крапіва) і *Усялякае бывае: жук рыкае, а карова лятае* (прымаўка); рус. *Пар костей не ломит* (прымаўка) і *Сильнее кошки зверя нет* (И. Крылов); польск. *Nikt się mistrzem nie rodzi* (прымаўка) і *Kto się kochał sto razy, ten nie zna miłości* (W. Szymanowski); англ. *Nothing seek, nothing find* (< *Seek, and ye shall find* (The Bible, Matthew, 7, 7, Luke, 11, 9)) і *Tomorrow never comes* (прыказка, якая ў пераносным сэнсе азначае ‘не трэба свае справы адкладаць на будучыню’²) і да т.п. І першыя, і другія складаюць вельмі неаднародную сукупнасць афарыстычных адзінак паводле іх семантычных адносінаў да рэчаіснасці.

Не супярэчныя рэчаіснасці афарызмы можна размежаваць на дзве вялікія групы паводле істотнасці vs. неістотнасці, неабходнасці vs. выпадковасці і рэгулярнасці vs. нерэгулярнасці праяўлення адлюстраваных у іх заканамернасцей рэчаіснасці. Першую групу складаюць афарызмы, якія абазначаюць тыя заканамернасці рэчаіснасці, што характарызуюцца адначасовай наяўнасцю ўсіх названых прыкмет свайго праяўлення, г.зн. абсалютнай намалагічнай сілай (“законы”).³ Другую групу складаюць афарызмы, у якіх адлюстраваны намалагічна адносныя заканамернасці, што характарызуюцца толькі тымі ці іншымі з трох згаданых вышэй прыкмет свайго праяўлення (“не законы”). Фармальна-структурным паказчыкам размежавання афарызмаў па іх семантыцы на “законы” і “не законы” з’яўляецца немагчымасць кантражных перафразаванняў першых без страты імі значэння праўдзівасці. Параўн.: бел. *Назад не прыйдзе хваля тая, што з быстрой рэчкай упывае* (Я. Колас) і *Назад прыйдзе хваля тая, што з быстрой рэчкай упывае* (?!); рус. *В споре рождается истина* і *В споре не рождается истина* (не мае намалагічнага зместу); польск. *Kto nie dotknął ziemi ni razu, Ten nigdy nie może być w niebie* (A. Mickiewicz) і *Kto dotknął ziemi, Ten może być w niebie* (ні тое, ні другое не мае сілы закону); англ. *You cannot get a quart into a pint pot* (прыказка, тут: у прамым значэнні) і *You may pour a quart in a pint pot* (?!) і да т.п.

Паводле спосабаў вызначэння істотных, неабходных і рэгулярных сувязей паміж з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці і глыбіні іх вытлумачэння трэба адрозніваць законы навукова-тэарэтычныя і звычайна-бытавыя.

Законы навукі з'яўляюцца прадуктам і элементам пэўнай навуковай тэорыі. Аднак нярэдка тыя ці іншыя афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстроўваюцца навукова-тэарэтычныя законы універсальнага характару або тыя, што тлумачаць сацыяльна-гістарычную прыроду ці дзейнасць чалавека, становяцца шырокавядомымі і пераходзяць у разрад крылатых слоў. Параўн.: бел. *Змяненне якасных уласцівасцей аб'екта адбываецца тады, калі накапленне адпаведных колькасных змяненняў дасягае пэўнай мяжы* (закон матэрыялістычнай дыялектыкі аб пераходзе колькасных змяненняў у якасныя) і яго аналаг *Колькасць пераўтвараецца ў якасць* (крылаты выраз); рус. *Не сознание людей определяет их бытие, а, наоборот, их общественное бытие определяет их сознание* (фармулёўка зыходнага палажэння гістарычнага матэрыялізму) <ням. *Es ist nicht das Bewußtsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewußtsein bestimmt* (К. Марх, "Zur Kritik der politischen Ökonomie") і яго крылаты аналаг *Бытие определяет сознание*⁴ і да т.п.

Данавуковыя законы (вызначым іх як "звычайна-бытавыя") абагульняюць толькі эмпірычны вопыт і зместава не актуалізуюцца па-за перцепцыяй. Афарыстычным выказванням, у якіх адлюстроўваюцца звычайна-бытавыя законы (у тым ліку і эмпірычныя, што вядомыя і па-за адпаведнай галіной навуковых ведаў), можа быць уласцівы вобразна-пераносны сэнс. Параўн.: бел. *Квадрат гіпатэнузы раўназначны суме квадратаў катэтаў* (фармулёўка тэарэмы Піфагора) і рус. *Пифагоровы штаны во все стороны равны*⁵; бел. *На кожнае цела, апушчанае ў вадкасць або газ, уздзеянчае з боку гэтай вадкасці (газу) падтрымліваючая сіла, раўназначная вазе выціснутай цэлам вадкасці (газу), скіраваная ўверх і прыкладзеная да цэнтра цяжару выціснутага аб'ёму* (закон Архімеда аб статыцы вадкасцей і газаў) і рус. *Тело, впернутое в воду, прет оттуда на свободу силой вытертой воды, его впернувшей туды*⁶. Параўн. таксама прыказкі і іх прататыпы: бел. *Пугай абуха не пераб'еш* ('ніякай пугай сапраўды ніякага абуха не пераб'еш'); *Чым больш аўчыну мнуць, тым яна лепшая* ('якасць аўчыны залежыць ад таго, колькі яе будуць мяць пры вырабленні'); рус. *Двум смертям не бывать, а одной не миновать* ('смерць ёсць заканчэнне фізіялагічнага існавання індывіда і натуральна не можа паўтарыцца') ці *Прежде смерти не умрешь* ('нельга памерці, пакуль не надышла смерць') і да т.п.

Афарызмы-"не законы" можна дыферэнцыяваць паводле залежнасці vs. незалежнасці форм і ўмоў праяўлення (або існавання) адлюстраваных у іх заканамернасцей рэчаіснасці ад паводзін чалавека, пэўнай паводзінскай рэакцыі. Афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстроўваюцца заканамернасці другога тыпу (што не прадугледжваюць абавязковай паводзінскай рэакцыі), можна вызначыць як дэкларацыйныя афарызмы, альбо як "сентэнцыі"⁷. Афарызмы-"сентэнцыі", у сваю чаргу, можна

дыферэнцыяваць паводле адлюстравання заканамернасцей фізічнай прыроды свету або сацыяльнай ці духоўнай прыроды чалавека адпаведна на “сентэнцыі прыродазнаўчага зместу” і “сентэнцыі антрапацэнтрычнага зместу”⁸.

Афарызмы – “сентэнцыі” прыродазнаўчага зместу адлюстроўваюць заканамернасці толькі матэрыяльнага (resp. фізічнага) свету, якія вызначаюцца, зыходзячы з аб’ектыўнай або суб’ектыўнай інтэрпрэтацыі навакольнага свету, у межах як сістэмна-навуковага (але не катэгарыяльнага), так і звычайнага, побытавага (рус. обиходного) асэнсавання рэчаіснасці. Параўн.: бел. *Усё цячэ, усё мяняецца* (Геракліт); *Канюшына – каню сіла* (прымаўка); *Лес шумеў і будзе шумець* (Я. Брыль); *Усё мінаецца і усё ёсць вечнае* (М. Гарэцкі, “Усё мінаецца”); рус. *Летом два дня льет – час сохнет, осенью – час льет, две недели сохнет* (прымаўка); *У прыроды нет плохой погоды* (першы радок песні з папулярнага расійскага к/ф “Служебный роман”); *Ничто не вечно под луною* (Н. Карамзин); польск. *Liść na drzewie mocno trzyma, nie tak prędko zima* (прымаўка); *Od stania w miejscu niejedyn już zginął, Niejedyn zginął już świat* (E. Stachura); англ. *A cat has nine lives* (прымаўка); ням. *Nichts ist ewig* (‘няма нічога вечнага’); *Der Fisch fängt am Kopfe an zu stinken* (у прамым значэнні ‘рыба пачынае псавацца з галавы’ як эмпірычнае назіранне) і да т.п.

“Сентэнцыямі” прыродазнаўчага зместу трэба лічыць і тыя афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстроўваецца натуральная (resp. жорстка дэтэрмінаваная) залежнасць сацыяльнай і/або духоўнай прыроды, наогул жыцця і паводзін чалавека ад яго біялагічнага існавання, з’яў навакольнага свету ці прадметаў матэрыяльнай культуры. Параўн.: бел. *Многія хацелі б уваскрэснуць, ды не ўсе гатовы дзеля гэтага памерці* (М. Коўзкі, “Доля праўды”); рус. *Мертвых с погоста не носят* (прыказка), *Мы вечно то, чем нам быть в свете суждено. Гони природу в дверь: она влетит в окно* (Н. Карамзин); польск. *Gdzie jest strach, tam i wstyd* (прымаўка); англ. *Gluttony kills more than the sword* (прымаўка); ням. *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, Und grün des Lebens goldner Baum* (Goethe, “Faust”); *Der Schlaf ist halber Tod* (прымаўка) і да т.п.

У мове фальклору да афарыстычных выказванняў гэтага семантычнага тыпу адносяцца перш за ўсё народныя прыкметы-афарызмы (што не належаць да намалагічных выказванняў) і афарыстычныя прымхі прыродазнаўчага зместу (калі яны паводле зместу не супярэчаць звычайнай карціне свету). Параўн.: бел. *Калі птушка ў’е гняздо на сонечным баку дрэва, лета будзе непагодлівае* (прагнозная прыкмета); *Калі дзіця ў калысцы падсвеціць месяц, яно доўга не будзе спаць* (прымка); рус. *Пасточки летают низко над землей – к дождю* (прагнозная прыкмета); *Если беременная женщина первые три месяца чувствует себя хорошо – родит сына, плохо – дочь* (прымка); *Собачий вой – к покойнику в доме*

(прымха); польск. *Gdy woda zimą huczy, to na wiosnę mróz dokuczy* (народная прыкмета); англ. *What winter, such and summer* (народнае назіранне); ням. *Das Haus, in dem Kakerlaken (Schaben) leben, ist vor Feuer sicher* (прымха ‘у доме, дзе жывуць прусакі, не будзе пажару’) і да т.п.

“Сентэнцыямі” прыродазнаўчага зместу з’яўляюцца, як правіла, тыя афарыстычныя прыказкі і прымаўкі, што паходзяць ад народных прыкмет і прымхаў. Параўн.: бел. *Гусі нізка – зіма блізка* (прымаўка, што паходзіць з народнай прыкметы)⁹; рус. *Аминем беса не избыть* (у аснове прыказкі ляжыць народнае павер’е, што малітвай можна абараніцца ад нячысцікаў¹⁰); польск. *Buty skrzypią, będzie mróz* (прымха), *Kwitną drzewa w listopadzie, zima aż do maja będzie* (народная прыкмета, што стала прыказкай¹¹); англ. *Red sky at night, shepherd’s delight: Red sky in the morning, shepherd’s warning* (вядомая яшчэ з XVI стагоддзя прагнозная прыкмета, якая стала прымаўкай¹²); ням. *Hoher Baum fängt viel Wind* (народнае назіранне, што стала прыказкай ‘маланка б’е ў вялікае дрэва’¹³) і да т.п.

Афарызмы-“сентэнцыі” антрапацэнтрычнага зместу адлюстроўваюць лагічныя або этычныя заканамернасці сацыяльнай і/або духоўнай прыроды чалавека, якія вызначаюцца зыходзячы з агульначалавечага ці індывідуальнага тэарэтычнага або практычнага вопыту. Параўн.: бел. *Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды, але не ўсе і не заўсюды* (Я. Колас); *Міл той куток, дзе абрэзали пупок* (прымаўка); *Праўда грубая, ды людзям любая* (прымаўка); рус. *Стерпит – слюбится* (прымаўка), *Счастливые часов не наблюдают* (А. С. Грибоедов); польск. *Miłość ci wszystko wybaczy* (J. Tuwim); *Każdy człowiek nosi w sobie jakąś swoją tragedię* (H. Sienkiewicz); англ. *Where ignorance is bliss, tis folly to be wise* (T. Gray); *Kind hearts are more than coronets* (A. Tennyson); ням. *Die Sprache des Volkes ist mit dem nationalen Geist immer eng verbunden* (W. Humboldt) і да т.п. “Сентэнцыямі” антрапацэнтрычнага зместу трэба лічыць і афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстроўваецца (а) штучная (resp. імавернасная) залежнасць сацыяльнай і/або духоўнай прыроды чалавека ад яго біялагічнага існавання, з’яў навакольнага свету ці прадметаў матэрыяльнай культуры, (б) інтэрпрэтацыя чалавека як біялагічнай істоты і прадметаў матэрыяльнай культуры з пункту гледжання тых ці іншых этычных, эстэтычных ці прагматычных прынцыпаў. Параўн., напрыклад, прыказкі і прымаўкі рус. *Хлеб – всему голова, Бумага все стерпит, Старость не радость* і да т.п.

Тыя заканамернасці сацыяльнага і/або духоўнага жыцця чалавека, што з’яўляюцца нормаў яго грамадскіх і асабістых паводзінаў, адлюстроўваюцца ў афарызмах, якія можна азначыць як прававыя сентэнцыі (у супрацьпастаўленне ўсім іншым сентэнцыям – “звычайным”). Афарызмамі-“прававымі сентэнцыямі” з’яўляюцца абагульненыя фармулёўкі юрыдычных законаў і законаў т.зв. “звычайнага (рус.

естественного)” права¹⁴. Параўн.: бел. *Вока за вока, зуб за зуб* (прыказка) < *Пералом за пералом, вока за вока, зуб за зуб: як ён зрабіў папкоджанне на цэле чалавека, так і яму трэба зрабіць* (Левіт, 24, 20; Зыход, 21, 24; Другазаконне, 19, 21) – прыныцп крмінальнай адказнасці ў раннякласавым грамадстве, калі пакаранне мусіла дакладна адпавядаць шкодзе (закон адплаты, што належыць да т.зв. “законаў таліёну”); рус. *За стужаком топор гуляет* (адна з устойлівых фармулёвак сучаснага зладзейскага “кодэкса”, якая сцвярджае непазбежнасць пакарання за здрадніцтва сваіх хаўруснікаў¹⁵); *Первое слово дороже второго* (сучасная норма звычайнага права, што распаўсюджана ў дзіцячым асяроддзі); польск. *Wszyscy ludzie rodzą się równi* (крылаты выраз¹⁶) < англ. *All people are born free* (ключавое палажэнне “Дэкларацыі незалежнасці ЗША”); англ. *Possession is nine points of the law* (сучасная англійская прыказка ў значэнні ‘само па сабе валоданне – гэта ўжо валоданне правам уласнасці’ паходзіць ад юрыдычнага палажэння XVII стагоддзя¹⁷); ням. *Alles wird erlaubt, was es nicht verboten ist* (устойлівая юрыдычная фармулёўка ‘дазволена ўсё, што не забаронена’) і да т.п.

Афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстроўваюцца тыя заканамернасці рэчаіснасці, што непасрэдна залежаць паводле форм і ўмоў свайго праяўлення (або існавання) ад паводзін чалавека, прадугледжваюць абавязковую паводзінскую рэакцыю, з’яўляюцца па змесце “дырэктыўнымі”. Такія афарызмы можна вызначыць як **максімы**¹⁸.

Афарыстычныя выказванні–“максімы” змяшчаюць сацыяльныя, маральныя, бытавыя парады, прадпісанні, правілы і да т.п., скіраваныя на тое, каб абмежаваць чалавека ў яго канкрэтных учынках і намерах, падштурхнуць да пэўных, неабходных дзеянняў або забараніць іх ці засцерагчы ад іх, прадэманстраваць узор (resp. норму) паводзін, якіх варта або трэба прытрымлівацца ў жыцці. Параўн.: бел. *Вучыся, нябожжа, вучэнне паможа* (Я. Купала); *Еш, пакуль рот свеж* (прымаўка); *Калі курэц, то насі люльку і тытунец* (прымаўка); рус. *Сейте разумное, доброе, вечное* (Н. Некрасов); *Мойте руки перед едой* (устойлівая фармулёўка адной з нормаў асабістай гігіены); агульнавядомыя запаветы біблейскага прарока Маісея *Не убий, Не укради, Не сотвори себе кумира, Чти отца твоего и мать твою* і інш. (Исход, 20, 4); польск. *Miej serce i patrzaj w serce!* (A. Mickiewicz); англ. *Gather ye rosebuds while ye may* (R. Herrick, “To the Virgins, to make Much”); *Hitch your wagon to a star* (R. W. Emerson); *Don't speak to the man at the wheel* (вядомае правіла дарожнага руху); ням. *Verschlemmen soll nicht der faule Bauch, Was fleißige Hände erwarben* (H. Heine, “Deutschland. Ein Wintermärchen”); *Proletarier aller Länder, vereinigt euch!* (K. Marx, F. Engels, “Manifest der Kommunistischen Partei”) і да т.п.

У афарызмах–“максімах” гаворка вядзецца і пра такія паводзіны чалавека, што характарызуюцца як адмоўныя, якіх не рэкамендуецца пераймаць. Вызначэнне адпаведных заканамернасцей сацыяльнага і/або

духоўнага жыцця чалавека прадугледжвае яго адваротную паводзінскую рэакцыю. Напрыклад, крылатыя словы бел. *Дзе трэба – лі слёзы. Дзе трэба – падмаж* (А. Александровіч, “Цені на сонцы”) звычайна цытуюцца як “выражэнне жыццёвых прынцыпаў прайдзісветаў, падхалімаў, нікчэмных людзей”¹⁹. Прыказка бел. *Каб яды было, як на Дзяды, а работы, як у нядзелю, дзе высмейваецца гультайства, прама “адрасуецца чалавеку, які не любіць працаваць, але хоча смачна есці”*²⁰. Крылаты афарызм рус. *Бери, большой тут нет науки* (В. Капнист) звычайна ўжываецца жартам або здэкліва ў адносінах да тых, хто вылучаецца залішняй прагнасцю²¹.

Фармальна-граматычнае адрозненне “максім” і “сентэнцый” заключаецца ў тым, што першыя па сваёй сінтаксічнай структуры могуць быць толькі імператыўнымі сказамі (як дзеяслоўным, так і бездзеяслоўным). У якасці граматычных сродкаў афармлення афарыстычных выказванняў-“максім” выступаюць перш за ўсё дзеяслоў у форме (або ў значэнні) загаднага ладу, імператыўная інтанацыя, спецыяльныя сінтаксічныя канструкцыі, у семантыку якіх уваходзіць значэнне волевыяўлення або пабуджэння да дзеяння (інфінітыўныя і часткова іменныя), а таксама ўсе іншыя сродкі ўтварэння сінтаксічнага значэння пабуджальнасці (і неабходнасці, павіннасці), спецыфічныя для кожнай з моў. Параўн.: бел. *Будзем сеяць, беларусы!* (П. Броўка); *Не падганяй, бо не вельмі паедзеш* (прыказка); *Ліхая трава з поля вон* (прыказка); *Чаго не ясі, таго ў рот не нясі* (прыказка); *Заўсёды наперад! Ніколі назад!* (Я. Купала); *Нам трэба жыць і долю напраўляць, каб нас патомкі з часам не клялі* (Я. Купала); *Тым, хто радзіўся, каб весяліўся* (М. Лужанін); *Не ўдыхай, калі чаго няма, то няхай* (прымаўка); рус. *Куй железо, пока горячо* (прыказка); *Сейте, разумное, доброе, вечное* (Н. Некрасов); *Ищите и обряцете* (Евангелие от Матфея, 7, 7; Евангелие от Луки, 11, 9); *Вперед – без страха и сомненья* (А. Плещеев); *Живи и жить давай другим* (Г. Державин); польск. *Miej serce i patrzaj w serce!* (А. Mickiewicz); *Nie budź licha (diabła), kiedy śpi* (прыказка); *Pracuj, nieboże, a Bóg ci pomoże* (прымаўка); *Niech żyje Polak, jedyny obrońca Maryi* (А. Mickiewicz); *Oczywiście służ, zemsta na potem!* (Н. Sienkiewicz); англ. *Don't put all your eggs in one basket* (прыказка); *Know your own faults before blaming others for theirs* (прымаўка); *Hitch your wagon to a star* (R. W. Emerson); *One must draw back in order to leap better* (< лац. *Il faut reculer pour mieux sauter*, М. Montaigne); *Be just before you are generous* (прымаўка); *The bull must be taken by the horns* (прыказка); ням. *Verweile doch! du bist so schön!* (Goethe, “Faust”); *Morgen, morgen, nur nicht heute <Sprechen immer träge Leute>* (Ch. F. Weiß) і да т.п.

Усе заканамернасці рэчаіснасці, якія не маюць сілы закону (і “максімы”, і “сентэнцыі”), можна дыферэнцыяваць па сваёй прыналежнасці vs. непрыналежнасці да глабальных або значных, істотных толькі ў жыцці чалавека праяўленняў упарадкавання свету. Афарызмы, у якіх адлюстроўваюцца заканамернасці другога тыпу, можна вызначыць як

“грыгерыі”²². Параўн.: бел. *Няма лепшай рэчы, чым свіныя плечы (прымаўка); Выбачайце, калі ласка (А. Макаёнак); Ці плакаць, ці смяяцца – усё адно моршчыцца (прыказка); рус. Коса – девічыя краса (прымаўка); Путь к сердцу мужчины лежит через его желудок (прымаўка); Привычка свыше нам дана (А. С. Пушкин); Театр начинается с вешалки (К. Станиславский); Неделя крепка середой (прымаўка); Борода в честь, а усы и у кошки есть (прымаўка); польск. Bez soli tak jak bez chleba (прымаўка); Nie rób z tata wariata, a z mamy panoramy (прыказка); Zegar nie je, nie pije, a jednak bije (прыказка); Głos odradza się cudownie, Gada w echu dusza gór (J. Łuszczewska); англ. The tongue ever turns to the aching tooth (у прамым сэнсе); Win at first and lose at last (аб азартных гульнях); What's yours is mine, and what's mine is my own (← What's mine is yours, and what is yours is mine (W. Shakespeare, “Measure for Measure”)) і да т.п. Афарызмы-“грыгерыі” не маюць жорстка замацаваных за імі фармальных прыкмет, гэта ўласна семантычная разнавіднасць афарыстычных выказванняў, што зместава не супярэчаць рэчаіснасці і не адлюстроўваюць яе законаў. Грыгерыямі могуць быць як дэкларацыйныя афарызмы (resp. “сентэнцыі”), так і дырэктыўныя (resp. “максімы”). Паказальна пры гэтым, што афарызмам-“максімам” (у адрозненне ад афарыстычных выказванняў-“сентэнцый”) “грыгерычная” семантыка, за рэдкім выключэннем, не ўласціва.*

Афарызмы-“не грегерыі”, можна размежаваць, у сваю чаргу, на “труізмы” і “не труізмы” паводле прадстаўленасці vs. непрадстаўленасці адлюстраваных у іх заканамернасцей рэчаіснасці ў шэрагу тых з’яў, веданне якіх складае базавыя (resp. абавязковыя для кожнага) уяўленні чалавека аб самім сабе і навакольным свеце. Параўн.: бел. *Калі курэц, то насі люльку і тытунец і Трэба дома бываць часцей, Трэба дома бываць не гасцем (Р. Барадулін); рус. Палка о двух концах (у прамым сэнсе) і Есть упоение в бою и бездны мрачной на краю (А. С. Пушкин); польск. Co żyje, umrzeć musi (прымаўка) і Samotność mędrców mistrzyni (A. Mickiewicz); англ. Christmas comes but once a year (прымаўка) і The proper study of mankind is man (A. Pope) і да т.п. Сярод парэмій афарызмы-“труізмы” з прамым значэннем (resp. як прымаўкі) амаль не сустракаюцца. У некаторых выпадках выказванне, дзе адлюстравана тая ці іншая заканамернасць рэчаіснасці, веданне якой уваходзіць у склад базавых (абавязковых) уяўленняў чалавека аб самім сабе і навакольным свеце, можа з’яўляцца толькі прататыпам прыказкі. Параўн.: бел. *Ад лася – ласяняты, ад свінні – парасяты ў значэнні ‘дзеці цалкам падобныя на сваіх бацькоў’²³; рус. Лестницу надо мести сверху, а не снизу ў значэнні ‘парадак у чым-небудзь трэба наводзіць зверху’²⁴ і да т.п.**

У строгім сэнсе ў афарыстычных выказваннях-“труізмах” не змяшчаецца ніякай карыснай інфармацыі з эпістэмалагічнага пункту гледжання, яны наогул не прызначаны пры ўжыванні ў прамым значэнні

(незалежна ад пераасэнсавання асобных кампанентаў) для перадачы чаго-небудзь “новага”, бо прамоўца заўсёды ўпэўнены, што іх змест безумоўна вядомы слухачу (пры ўмове, зразумела, аднолькавага ўзроўню ведаў і ўяўленняў аб свеце абодвух удзельнікаў маўленняга акта). У тых жа выпадках, калі меркаванні прамоўцы не адпавядае сапраўднасці²⁵, пэўнае выказванне адначасова можа быць і інфармацыйна не карысным, і інфармацыйна карысным (gesp. “труізмам” і “не труізмам”) для розных удзельнікаў маўлення – прамоўцы і слухача, што сведчыць аб функцыянальным характары семантыкі такой разнавіднасці афарыстычных (і не толькі) выказванняў, як “труізмы”. У сапраўднасці, само па сабе размежаванне афарызмаў на “труізмы” і “не труізмы” абумоўлена не наяўнасцю vs. адсутнасцю ў аб’ектыўным свеце пэўных заканамернасцей яго арганізацыі (або іх пэўных прыкмет), а выключна толькі ступенню і характарам іх ведання членамі пэўнага моўнага асяроддзя. Менавіта таму “труістычным” (альбо “трывіяльным”, “банальным” і да т.п.) трэба лічыць не сам па сабе змест афарыстычнага выказвання – нейкую “думку”, “ісціну” і г.д., як гэта звычайна мяркуецца²⁶, а адпаведнае асэнсаванне той заканамернасці рэчаіснасці, што абазначаецца афарызмам. Яскравым прыкладам такога ўспрымання з’яўляюцца адносіны ў часы Ч. Дарвіна (1809–1882) да шырокавядомага меркавання рус. *Человек произошел от обезьяны*, якое зараз ужо нікога не здзіўляе.

Трэба заўважыць, што ў шэраг тых заканамернасцей рэчаіснасці, з ведання якіх складаюцца базавыя (абавязковыя) уяўленні чалавека аб самім сабе і навакольным свеце, натуральна могуць уваходзіць і тыя заканамернасці, што маюць намалагічную сілу. Гэта пераважна эмпірычныя законы, веданне якіх складае эпістэمالагічную аснову як звычайнай карціны свету, так і навукова-тэарэтычнага асэнсавання рэчаіснасці. Параўн.: рус. *Двум смертям не бывать, а одной не миновать* (прыказка); *У квадрата все стороны равны; Пугай абуха не пераб’еш* (прыказка) і да т.п. Аднак афарызмы, у якіх адлюстраваны намалагічныя заканамернасці рэчаіснасці, нельга лічыць “труізмамі”, таму што, па-першае, менавіта істотнасць, неабходнасць і рэгулярнасць вызначаюць прыналежнасць законаў да базавых (абавязковых) ведаў чалавека аб свеце, а не наадварот (як гэта адбываецца з тымі заканамернасцямі рэчаіснасці, сацыяльна абумоўленая неабходнасць ведання якіх мімаволі пераносіцца чалавекам на “неабходнасць” іх існавання па-за яго свядомасцю). Параўн.: рус. *Лошади едят овес и сено* (безумоўна, гэта так, але на самой справе коні жывяцца зусім не толькі адным аўсом і сенам) і *Люди смертны* (няўнасць хаця б аднаго бессмяротнага чалавека адразу б пазбавіла ад неабходнасці ведаць адпаведны закон існавання людзей як біялагічнай істоты) і да т.п. Па-другое, тое, аб чым паведамляецца ў афарыстычных выказваннях-“труізмах”, як ужо згадвалася, не мае ніякай карысці з эпістэمالагічнага пункту гледжання, у той час як інфармацыя, што

адлюстроўваецца ў афарызмах-“законах”, скарыстоўваецца для пабудовы несупярэчлівай карціны свету (аналагамі трузімаў у мове навукі можна лічыць “аксіомы”).

Усе афарызмы, якія паводле зместу супярэчаць рэчаіснасці, можна дыферэнцыяваць на “парадоксы” і “кааны” у залежнасці ад магчымасці vs. немагчымасці вызначэння адлюстраваных у іх заканамернасцей з пункту гледжання рацыянальнага ўспрымання і тлумачэння свету.

Дыферэнцыйнай прыкметай семантыкі афарызмаў-“парадоксаў”²⁷ з’яўляецца тое, што яны не падпадаюць дакладнаму вызначэнню паводле лагічнай праўдзіваснасці (resp. іх немагчыма адназначна кваліфікаваць як праўдзівыя або як непраўдзівыя). Параўн.: бел. *На ловы ехаць – сабак карміць* (прыказка); *Хваробы лечаць і атрутамі* (М. Багдановіч); *Добры фурман адразу воз пераверне; Кажан нежанаты б’е жонку, а бяздзетны – дзеці*; рус. *Вместе тесно, а врозь скучно; Говорят, что кур доят; Дела не делай, а от дела не бегай; И невозможное возможно* (А. Блок); *Не вижу – душа мрет, увижу – с души прет* (прымаўка); *Дело помощи утопающим – дело рук самих утопающих* (И. Ильф, Е. Петров); *И то бывает, что овца волка съедает; Подальше положишь, поближе возьмешь; Сильнее кошки зверя нет* (И. Крылов); польск. *Kto pali, ten Boga chwali* (прымаўка), *Jak baba zła, to porządek w domu ma* (прымаўка), *Pretensja do garbatego, że ma dzieci proste* (прыказка), *Kto się kochał sto razy, ten nie zna miłości* (W. Szymanowski); *Pierwszym warunkiem nieśmiertelności jest śmierć* (S. E. Lec); англ. *A Jack of all trades is master of none* (прымаўка); *Everybody's business is nobody's business* (прымаўка); *If you want peace, prepare for war* (< лац. *Si vis pacem, para bellum* (Flavius Vegetius Renuatus, “Epitoma rei militaris”, Prologus, 13, 3)); *He who goes against the fashion is himself its slave* (L. P. Smith) і да т.п.

Усе афарызмы-“парадоксы” ў залежнасці ад прычыны ўзнікнення парадаксальнага зместу можна дыферэнцыяваць найперш паводле штучнасці vs. натуральнасці адлюстраваных у іх заканамернасцях рэчаіснасці ў адносінах да эпістэمالагічна вызначанага парадку рэчаў ў свеце (resp. мноства сітуацый, несупярэчных тэарэтычнаму ці практычнаму вопыту чалавека). Афарыстычнае выказванне, якое ствараецца для абазначэння заканамернасці рэчаіснасці, заведама немагчымай з эпістэمالагічнага пункту гледжання, можна вызначыць як сітуацыйны (альбо эпістэمالагічны) парадокс. Параўн.: бел. *Пабачым, сказаў сляпы, як бязногі паскача; Кажан нежанаты б’е жонку, а бяздзетны – дзеці; Усялякае бывае: жук рыкае, а карова лятае*; рус. *Говорят, в Москве кур доят; И то бывает, что овца волка съедает; Хоть яловая, а телось*; польск. *Zdarza się, że haczyk zostaje połknięty razem z rybakiem* (S. E. Lec, “Myśli nieuczesane”) і да т.п. Шмат “сітуацыйных (альбо эпістэمالагічных) парадоксаў” сустракаецца не толькі сярод прыказак (зразумела, у іх прамым значэнні), “сітуацыйнымі (альбо эпістэمالагічнымі) парадоксамі”

з'яўляюцца таксама ўсе прыклады. Параўн. бел. *Ідучы да пана, ушчытні сябе за голую задніцу, то пан будзе ласкаў* (устарэлае); *Калі вушы гараць, та людзі абгаворваюць*; *Колькі на небе зор. столькі на зямле людзей* і да т.п. “Сітуацыйныя (альбо эпістэмалагічныя) парадоксы” адлюстроўваюць рэчаіснасць па прынцыпе прыказкі рус. *Всяко бывает: и то бывает, что ничего не бывает* (зразумела, што толькі ў межах таго ці іншага выдуманага свету).

Афарыстычныя выказванні парадаксальнага зместу, якія не з'яўляюцца “сітуацыйнымі (альбо эпістэмалагічнымі) парадоксамі”, падзяляюцца на два наступныя тыпы ў залежнасці ад семантычных або ўласна лагічных прычын узнікнення парадаксальнасці.

Семантычныя парадоксы ўзнікаюць звычайна альбо ў выніку неабмежаваных і неагавораных [не вызначаных – Я. І.] спецыяльна адносінаў называння, альбо таму, што пэўным лексічным (і фразеалагічным) кампанентам выказвання можа надавацца занадта “жорсткае”сэнсавае значэнне. Напрыклад, вядомы афарызм лац. *Festina lente* (“спяшайся павольна”) будзе праўдзівым, калі дапусціць яго непраўдзівасць, але з гэтага, у сваю чаргу, вынікае, што яго непраўдзівае (“спяшацца павольна” можна толькі ў тым выпадку, калі нельга “спяшацца хутка”, і наадварот), г.зн. калі нават сфармуляваць яго з патрэбнымі ўдакладненнямі, то яго нельга будзе наогул лічыць выказваннем з пункту гледжання лагічнай семантыкі. Парадаксальнасць афарызма польск. *Pierwszym warunkiem nieśmiertelności jest śmierć* (S. E. Lec, “Myśli nieuczesane”) вынікае толькі з разумення лексемы *nieśmiertelność* у прамым значэнні (‘як фізіялагічнай з’явы’) і цалкам знікае пры яе пераасэнсаванні (‘як з’явы культурнай’). У “класічным” парадоксе, на нашу думку, словы ўжываюцца як “тэрміны” незалежна ад таго, з’яўляецца кожная з гэтых лексем мнагазначнай (рэальна або патэнцыяльна) або не з’яўляецца.

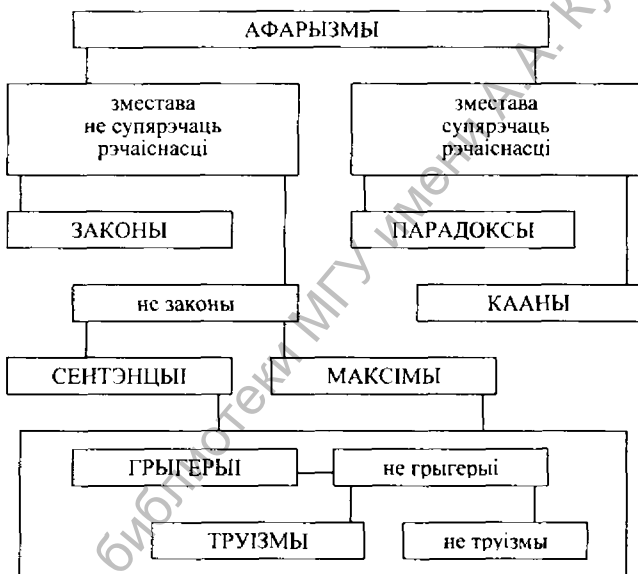
Лагічныя парадоксы ўзнікаюць у выніку лагічна правільнага разважання (або вываду). Параўн.: бел. *У шынок заходзіць мужык крыху “пад шафэ” і камандуе бармену: “Пяць чарак гарэлкі!” Імгненна выпівае адну за адной і зноў звяртаецца да бармена: “Чатыры чаркі гарэлкі!” Перакульвае і іх. І робіць чарговы заказ: “Тры чаркі гарэлкі!” Выпівае і заказвае: “Дзве чаркі гарэлкі!” Справіўся і з гэтымі. Задумаўся і, пазіраючы на бармена асалавелымі вачамі, выціснуў з сябе: “Парадокс: чым менш п’еш, тым больш хмялееш...”* (“Звезда”, 10.09.1999 г.). Альбо: англ. *So-so... Ten – almost eleven. Eleven – almost twelve, and so on. Ninety nine – almost hundred. Then follows, that ten is almost hundred* (‘Дзесяць – гэта амаль адзінаццаць. Адзінаццаць – амаль дванаццаць і г.д. Дзевяноста дзевяць – амаль сто. Тады атрымліваецца, што дзесяць – гэта амаль сто’)²⁸. Афарызмы – “лагічныя парадоксы” спантанна ўзнікаюць пераважна ў звычайным маўленні. Характэрныя яны і для мовы навукі, як правіла, пры супярэчнасці пэўных тэорый ці ўнутранай супярэчлівасці нейкай тэорыі.

або калі новыя эксперыментальныя дадзеныя супярэчаць раней надзейна правяраным тэарэтычным палажэнням. Аднак у звычайным маўленні, у адрозненні ад навуковага, фармальна-лагічная паслядоўнасць разважання (або вываду) не заўсёды прысутнічае. Параўн.: англ. *The clever person adapts to world around; silly persistently tries to adapt the world for itself. Therefore progress always depends on silly people* (B. Shou). Тут прапушчаны тэзіс (што павінен быў быць другім), адсутнасць якога і стварае парадаксальны змест (англ. *Progress – transition of a society to more high level of the control of unguided forces of a nature*).

Афарызмы-“кааны”²⁹ не з’яўляюцца фармальна нелагічнымі, як “парадоксы”, яны бессэнсоўныя, таму што іх змест знаходзіцца за межамі разумнага і прыныпова невытлумачальна па-за сферай кагнітыўнага бессэнсоўнага. Аднак з пункту гледжання свайго аўтара кожны “каан”, безумоўна, мае пэўны рацыянальны сэнс, паколькі якой бы бессэнсоўнай не здавалася нам тая ці іншая фраза, трэба пагадзіцца з тым, што спантанна мы ўсё ж не можам мысліць нічога нелагічнага, паколькі ў адваротным выпадку мы павінны былі б увогуле нелагічна мысліць. Моўныя афарызмы-“кааны” функцыянуюць, як правіла, у пераносным значэнні, сапраўдная матывіроўка якога вельмі часта “схавана” ў бессэнсоўным спалучэнні паняццяў і вобразаў “каана”. “Каанамі”, як правіла, з’яўляюцца ўсе прыказкі са страчанай матывіроўкай агульнага значэння (resp. афарызмы-“ідэемы”). Параўн.: бел. *Забілі зайца, не забілі, але ж, брат, гуку нарабілі* (Я. Колас), што бессэнсоўна па-за кантэкстам аўтарскага ўжывання гэтага крылатага выразу (ацэнкі безвыніковага палявання на зайцоў з прымяненнем шуму пры іх загоне на паляўнічага); *Папраў казе хвост; Чакай Пятра – сыру з ясі; Што ні год, то ўдод*; рус. *Дважды два – стеариновая свечка* (И. Тургенев); *Год прожил – рог нажил, два проживешь – второй наживешь; На воре шапка горит, Оборотись, поросля, в рыбу карася* (устар.); *По одежке протягивай ножки; Семь верст до небес и все лесом*; польск. *Pierwsze koty za ploty; Szczęście trzeba rwać, jak świeże wiśnie* (W. Jaszczębiec); англ. *Don't take your harp to the party* (прыказка ў значэнні ‘не размаўляй у кампаніі на адну і тую ж тэму’); *Every cloud has a silver lining* (прыказка ў значэнні ‘няма такога дрэннага, у якім нельга было б знайсці нешта добрае’); *Every family has a skeleton in the cupboard* (прымаўка, у якой гаворыцца, што ‘кожная сям’я мае свой сакрэт’); *Footprints on the sands of time are not made by sitting down* (< Н. W. Longfellow); *Give a dog a bad name and hang him* (прыказка ў значэнні ‘хлуслівыя абвінавачванні псуюць добрае імя’); *It is no use spoiling the ship for a ha'p'orth of tar* (прыказка, якая азначае ‘не варта эканоміць на дробязях’); *There are wheels within wheels* (прыказка ў значэнні ‘кіруе той, каго не бачна’); *The child is father of the man* (J. Milton) і да т.п. У адзінкавых выпадках сустракаюцца парэміі-“кааны” з прамой матывіроўкай агульнага значэння. Параўн.: рус. *Сын – дед самому себе* (уст.), што

азначае “саракагадовая жанчына пашла замуж за дваццацігадовага мужчыну, бацька якога ажаніўся з дачкой першай: народжаны ад першай пары сын – дзед самаму сабе”³⁰.

Прапанаваная класіфікацыя афарызмычных выказванняў па іх асноўных семантычных тыпах (паводле адносінаў афарызма да рэчаіснасці) з’яўляецца іерархічна ўпарадкаванай і можа быць прадстаўлена ў выглядзе наступнай дыхатамічнай схемы.

Semantic Typology of an Aphorism in Slavic and German Languages

The aphorism as the sentence (as well a cliché) which designates any universal connection between the phenomena of a reality is defined. The author differentiates all aphorisms on semantic "discrepancy vs. consistency" of a reality. The author differentiates aphorisms which not contradict a reality on an attributes "importance vs. insignificance", "essential vs. unessential", "regularities vs. not a regularities" on accordingly "aphorisms as laws" of a reality and "aphorisms as not laws". The author differentiates "aphorisms as not laws" on an attribute "presence vs. absence" of behavioural reaction of the person on them on accordingly "directive aphorisms" (or as Latin "maxima") and "declarative aphorisms" (or as Latin "sententia"). The author differentiates "aphorisms as not laws" on an attribute "global vs. not global" value (as Spanish "greguerias" and "not greguerias"). The author differentiates "aphorisms as not greguerias" on an attribute "common knowledge vs. originality" on accordingly "aphorisms as truisms" and "aphorisms as not truisms". The author differentiates aphorisms which contradict a reality on an attributes "rational vs. irrational" on accordingly "aphorisms as paradoxes" and "aphorisms as coans" (as "coans" in the Buddhism). Concepts "law", "maxima", "sententia", "truism", "gregueria" and also "paradox" and "coan" as semantic categories of an aphorism (in terms of linguistics) are defined.

¹ Параўн.: Словарь русского языка [1957–1961]: В 4 т. / Под ред. А.П.Евгеньевой. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1983. Т. 2. С. 550–551.

² Параўн.: *Ridout R., Witting C. English Proverbs Explained.* London, 1969. Prov. 692.

³ Пад "законамі" трэба разумець толькі тыя заканамернасці, што адлюстроўваюць істотныя, неабходныя і рэгулярныя сувязі паміж з'явамі аб'ектыўнай рэчаіснасці і адпаведныя характарыстыкі гэтых з'яў, і якія існуюць незалежна ад волі і свядомасці чалавека. Паняцці "закон" і "заканамернасць" нярэдка атаясамліваюць, але паміж імі існуе адна істотная розніца – заканамернасцям не ўласціва ўнутраная абавязковасць іх праяўлення, усе яны маюць пэўнае выключэнне з правілаў.

⁴ Гл.: *Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова [1955].* 4-е изд., доп. Москва, 1987. С. 410.

⁵ Гл.: *Белянин В.П., Бутенко И.А. Живая речь: (Словарь разговорных выражений).* Москва, 1994. С. 122.

⁶ Гл.: Тамсама. С. 153.

⁷ Скарыстанне тэрміна "сентэнцыя" ў згаданым сэнсе, зразумела, з'яўляецца не бяспрэчным. Тут мы зыходзім з найбольш шырокага разумення паняцця "сентэнцыя" як выказвання (выслоўя), што змяшчае нейкае агульнае сужэнне, пэўную абавязковую думку, але разам з тым не з'яўляецца фармулёўкай таго ці іншага закону і зместава не супярэчыць рэчаіснасці.

⁸ Такое размежаванне магчыма ў дачыненні не толькі да "сентэнцый" як семантычнага тыпу афарыстычных выказванняў. Антрапацэнтрычны змест уласцівы пераважнай большасці афарызмаў. Аднак менавіта ў адносінах да "сентэнцый" гэты падзел выступае семантычна вызначальным (катэгарыяльным), таму што дазваляе не толькі дакладна акрэсліць аб'ём самага значнага па колькасных параметрах семантычнага тыпу афарыстычных выказванняў.

- ⁹ Гл.: Шкраба І., Шкраба Р. Крынічнае слова: (Беларускія прыказкі і прымаўкі). Мінск. 1987. С. 64. Параўн.: Анічанка У.В., Матюк А.К. Народныя прыкметы. Мінск. 1992. С. 84.
- ¹⁰ Параўн.: Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок [1966]. 4-е изд., испр. и доп. Москва, 1991. С. 33.
- ¹¹ Гл.: Mała księga przysłów polskich / Pod red. S.Nyczaja. Radom, 1996. S. 106.
- ¹² Гл.: Ridout R., Witting C. English Proverbs Explained. Prov. 581.
- ¹³ Гл.: Граф А.Е. Словарь немецких и русских пословиц и поговорок [1960]. С.-Петербург, 1997. С. 50.
- ¹⁴ Дарэчы, даўней “сентэнцыяй” (< лат. sententia) называлася менавіта пастанова, рашэнне суда.
- ¹⁵ Гл.: Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона: (Речевой и графический портрет советской тюрьмы) / Авт.-сост. Д.С.Балдаев, В.К.Беляко, И.М.Исупов. Москва, 1992. С. 341.
- ¹⁶ Гл.: Mała księga cytatów / Pod red. H.Lipiec. Radom, 1996. S. 75.
- ¹⁷ Гл.: Ridout R., Witting C. English Proverbs Explained. Prov. 558.
- ¹⁸ Мэтазгоднасць скарыстання тэрміна “максіма” для абзначэння афарыстычных выказванняў гэтага семантычнага тыпу з’яўляецца не бесспрэчнай, таму што “павучальнай” паводле зместу нярэдка лічыцца і “сентэнцыя”. Тут мы выходзім з таго меркавання, што, па-першае, пад “максімай” традыцыйна (яшчэ з XVII стагоддзя пад уплывам французскіх кніг “максім”) разумеецца пэўнае “правіла”, пэўная “норма” паводзін чалавека, а па-другое, “максіма” звычайна супрацьпастаўляецца “сентэнцыі” менавіта па практычнай скіраванасці свайго зместу, змяшчае не вынік, а прадпісанне, патрабуе не згоды, а здзяйснення, выканання (гл.: Эпштейн М.Н. Афористика // Литературный энциклопедический словарь. Москва, 1987. С. 43).
- ¹⁹ Янкоўскі Ф. Крылатыя словы і афарызмы: (З беларускіх літаратурных крыніц). Мінск, 1960. С. 38.
- ²⁰ Шкраба І., Шкраба Р. Крынічнае слова. С. 106.
- ²¹ Гл.: Ашукін Н.С., Ашукіна М.Г. Крылатыя слова. С. 408.
- ²² Тэрмін *грыгерыя* (< ісп. *gregueria*) з’яўляецца штучна створаным і належыць іспанскаму пісьменніку і літаратуразнаўцу Рамону Гомэсу дэ ла Серна (1888–1963), які разумеў пад “грыгерыяй” адну з разнавіднасцей літаратурнага жанру выслоўяў, зместава скіраваную на адностраванне г.зв. “дробязей жыцця” (гл.: Gomez de la Serna R. Total de gregueries. Madrid, 1955).
- ²³ Гл.: Вечна новыя старыя ісціны / Склад. У.У.Цейкін. Мінск, 1993. С. 274.
- ²⁴ Гл.: Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. С. 160.
- ²⁵ Гэта бывае, як правіла, з прычыны рознага ўзроўню адукаванасці суразмоўцаў, розніцы іх жыццёвага вопыту (што звычайна назіраецца, напрыклад, паміж дарослымі і дзецьмі), істотнай розніцы ўяўленняў аб свеце, уласцівай прадстаўнікам розных культур, і інш.
- ²⁶ Параўн.: Кондаков Н.И. Логический словарь. Москва, 1971. С. 546. 548.
- ²⁷ З уласна лінгвістычных пазіцый афарызмы-“парадоксы” (як і неафарыстычныя выказванні парадасальнага зместу) вельмі мала даследаваныя. На матэрыяле ўсходнеславянскіх моў, напрыклад, вартай увагі бачыцца толькі адна праца, параўн.: Левин Ю.И. Логико-семиотический эксперимент в фольклоре // Семиотика и информатика. Москва. 1981. Вып. 16. С. 145–162..
- ²⁸ Гл.: Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного [1984] // Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1988. Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. С. 295.

²⁹ Тэрмін “каан” (рус. “коан”) запазычаны з мовы рэлігійна-філасофскай сістэмы дзэн-будызму, дзе абазначае абсурдныя выказванні-загадкі, якія не маюць рацыянальных адгадак. Класічныя “кааны” ствараюцца і ў форме афарызмаў. Параўн.: рус. (у перакладзе з кіт.) *Три человека удостоверяют, что черепаха – это черепаха, што значыць, ‘калі два чалавекі спрачаюцца, толькі трэці можа вырашыць іх спрэчку’* (гл.: Афоризмы старога Кітая [1988]. 2-е изд., испр. Москва, 1991. С. 33, 77).

³⁰ Даль В. И. Пословицы русского народа [1861–1862]: В 2 т. Москва, 1984. Т. 1. С. 309.